

Булгаков А.О.

*Асистент кафедри Історії держави та
права України і зарубіжних країн
НЮУ ім. Ярослава Мудрого*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕОХОРОННОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Географічне положення України передбачає високу родючість земель, визначаючи землеробство одним із видів заняття населення, що вимагає правового врегулювання у сфері дбайливого ставлення до природних ресурсів.

Україна за довгі століття свого існування накопичила значний досвід регламентації земельних відносин.

Ще до Хрещення Русі наші предки вірили в гармонію людини та природи. У ті часи людина не відокремлювала себе від природи: природа і людина були єдиним цілим. Люди шанобливо ставилися до природи та отримували від неї все, що було їм потрібно. Кожного року за добрий врожай проводилися обряди вдячності землі, а також люди просили про майбутній добробут народу. Землю називали матір'ю, вважаючи символом багатства та достатку. Люди розуміли, наскільки вразливою є природа і намагалися її всіляко охороняти.

Законодавчого закріплення охорона природи отримала в Руській Правді. За цим документом передбачалась охорона общинної власності, до якої уже входили земельні ресурси. Звичайно, що очевидної необхідності в раціональному використанні земель ще не виникало, але мало місце шанобливе ставлення до них. Протягом довготривалого використання землі народ створював свої звичаї та правила сівозміни і догляду за нею.

Із XIV ст. влада почала використовувати земельні ресурси з розумом та додатковим ефектом. За лісами був установлений заповідний характер оборонних лісових засік, що служили засобом захисту від набігів татар (засіка – перешкода із зрубаних і навалених дерев). Законодавством того часу суворо заборонялася вирубка дерев у засічних межах. Такі ліси охоронялися спеціальними сторожами.

Дев'ятнадцятого листопада 1641 р. видано (*наводимо мовою оригіналу*) Указ о даче порозжих земель на льготу. Цей документ містив підтримку землекористувачів та видачу їм додаткових земель в обмін на їх орання чи будівництво дворів. Такі землі надавалися боярам, дворянам та «думним людям» і записувалися в книгу Помісних приказів про надання угідь. У випадку, якщо землі не піддавалися використанню, за указом на землевласника покладалась пеня. Із вищенаведеного випливає, що люди розуміли важливість правильного підходу до використання земель, при якому необхідність обробки земель вважалася державним обов'язком.

Петро I також вніс свій вклад у розвиток природоохоронних норм: він урегулював правила видобутку торфу, вказавши, що цей видобуток дозволяється на «зручних до тієї справи» болотах, але за умови, що ці болота «на ріллі і сіножаті не годяться». Для стабілізації і зміцнення цивільно-правового обороту корисних копалин із 1762 р. «заводи і фабрики з їх будовами, мідні та залізні рудники, соляні поклади і труби як предмети, потаємні в надрах земних, а також ... у лісі ..., ділити між спадкоємцями як нерухоме майно». Ця норма вказувала на те, що видобуток торфу є можливим лише на тій території, на якій не можна здійснювати сільськогосподарські роботи. Таким чином, це положення слід визнати нормою, що говорить про раціональне землекористування.

Катерина II теж зробила свій внесок в історичний розвиток норм з охорони земель. Метою прийняття нею відповідних положень було максимально послабити державний контроль за використанням природних ресурсів із передачею більшості прав на них приватним особам. У своїх узаконеннях вона ввела нові правила використання різних природних ресурсів, встановивши, що «власнику землі дано повне право на всі речі, на поверхні і в водах..., так і на всі сокровенні в надрах метали, мінерали та інші копалини». Право власності на природні ресурси стало нерозривно пов'язуватися з правом власності на землю: «право власності обіймає не одну поверхню землі, а й самі її надра» .

Наступним етапом зміни земельного законодавства стала відміна кріпосного права. Реформі передувало те, що селяни перебували у важкому становищі від малоземелля, кріпосницької повинності та безправ'я. Дев'ятнадцятого лютого 1861 р. Олександром II був виданий Маніфест про відміну кріпосного права. Відповідно до цього документа селяни не лише набули свободу та право голосу, а й можливість отримати земельні наділи. На жаль, селянська реформа 1861 р. не знищила до кінця панщинну систему і в цілому не задовольнила потребу селян у землі, а навпаки, дала поміщикам можливість зосередити у своїх руках чималі земельні маєтки за рахунок зменшення площ селянських земель, виділення їм неповних або дарчих наділів. Крім того, поміщики, намагаючись зберегти за собою кращі землі, свідомо створювали черезсмузжя, відводячи для селян ділянки найгіршої за родючістю землі. До того ж важке становище селян після реформ пояснювалося тим, що наділення їх землею здійснювалося не у власність, а лише у користування з умовою відбування повинностей на користь поміщика, а фактичним власником залишалась сільська община, що несла колективну форму відповідальності за несплату податків. На викуп надільних земель селяни могли перейти тільки через дев'ять років після її отримання. При цьому для викупу палевої землі була потрібна згода поміщика, а для викупу садибної землі – відсутність недоплат [28]. Таким чином, реформа стояла на сторожі інтересів поміщиків, надаючи їм широкі можливості для зменшення землеволодіння селян, зберігаючи на невизначений строк систему феодальної експлуатації, хоча були створені соціально-економічні умови для формування нового класу – пролетаріату.

Такі дії не могли не позначитися на якісному стані земель. У зв'язку з непостійністю і невпевненістю селян щодо права власності на свою землю вони й не думали приводити землю у кращий стан. В аналізованій період слід констатувати занепад діяльності з охорони землі. В доповідях радянських ґрунтознавців зазначалося: «У царській Росії водна і вітрова ерозія ґрунтів виникла давно. Особливо широкий розвиток вона отримала в європейській частині Росії, у період після реформи 1861 р., у результаті якої у селян «відрізали» кращі надільні землі, а за ті землі, що в них залишилися, змусили платити за непомерно високою ціною. Селяни вимушені були розорювати гірші

землі, такі, як верхів'я і днища ярів, легкі піщані ґрунти, круті схили. Все це сприяло ерозії ґрунту, а боротьба з нею, ерозією, не велася, так як селяни дореволюційній Росії не могли про це і мріяти; поміщики, чий господарства були засновані на використанні дешевої селянської праці, не були зацікавлені у боротьбі з ерозією ґрунтів. Змив ґрунтів, ріст ярів, піски, пилові або чорні бурі ставали все більш руйнівними, і до початку ХХ ст. ерозія ґрунтів швидко розвивалася, охоплюючи значні території у землеробських і тваринницьких районах».

Реформа, що проходила з 1861 р., не лише не вирішила проблеми селян, а й створила нові внаслідок незлагодженості механізму продажу земель та утиску прав селянства. Тому революційні події 1905 р. зумовили розв'язання вже кардинально нового завдання – зробити землекористувачів землевласниками. Саме у цьому випадку вони будуть берегти свої наділи та дбайливо ставитися до власної землі.

Наступним етапом змін земельного законодавства стала земельна реформа П. А. Столипіна, що призвела до знищення земських общин, полегшення викупу земель та створення умов переїзду селян до Сибіру, де знаходилася велика кількість необроблених земель.

Однак володіння, користування і розпорядження наділами як викупленими, так і після скасування платежів, здійснювалося з істотними обмеженнями. До скасування викупних платежів більшість юристів не розглядали право на наділ як право власності. Це право визначалося як різновид існування тогочасної довгострокової оренди (оброчне користування).

Земельна реформа розпочалася з підписання Миколою II Маніфесту «Про покращення добробуту і полегшення становища селянського населення» від 9 листопада 1905 р. Стверджувалося, що заможне, просякнуте ідеєю власності, багате селянство служитиме оплотом порядку і спокою.

За реформою розглядалося питання виходу селян з общини та отримання своїх земельних ділянок вже на праві землеволодіння. Проте задумки не були повністю втілені в реформі – засади земельного устрою Росії залишилися без змін, збереглося поміщицьке землеволодіння, землеволодіння казни, церкви, монастирів тощо. Після смерті П. А. Столипіна реформа сповільнилася. Загалом її результат був не досить втішним: утворився багатий клас селян, із одночасним виникненням чималої кількості безземельних селян, що сприяло поверненню значної кількості переселенців із Сибіру назад. Такі дії призвели до минулої ненависті простих селян, які залишились ні з чим, до тих, хто встиг на цьому заробити. Це зберігало політичну та економічну нестабільність до Жовтневого перевороту 1917 р.

**АСОЦІАЦІЯ ВИПУСКНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

**МАТЕРІАЛИ ХІ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУЧАСНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ»
(Том № 1)**

*Харків
2017*

УДК 340.12.001
ББК 67.0
П 78

Відповідальні за випуск:

О.О. Нанарова – член Секретаріату Асоціації випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
П 78 Матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції «Теорія та практика сучасної юриспруденції». – Х.: Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого – Харків: 2017. – 309 с.

Тези друкуються мовою авторів у авторській редакції.

Адреса редакційної колегії: вул. Пушкінська, 77, к. 222п, м. Харків, 61024, Україна.

УДК 340.12.001
ББК 67.0

© Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого